

ΑΥ
ΚΕΙΟ

ΔΙΚΤΥΟ
Παυσανίας 2.0
ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

**Μουσείο
Πλινθο-
κεραμοποιίας**

**ΟΔΗΓΟΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ**

ISBN 978-960-244-183-1

© 2015, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
Αγγ. Γέροντα 6, 105 58 Αθήνα
Τηλ.: 210 3256922 | Fax: 210 3218145
piop@piraeusbank.gr | www.piop.gr

Δίκτυο Πausανίας 2.0
Από το σχολείο στο μουσείο

ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΛΙΝΘΟΚΕΡΑΜΟΠΟΙΙΑΣ

Οδηγός εκπαιδευτικού
για το λύκειο

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ
Νάνσυ Σελέντη

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ
Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη
ΔΡ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ, ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Εισαγωγικό σημείωμα

Οι εκπαιδευτικοί φάκελοι κατά μουσείο (Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου, Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, Μουσείο Μετάξης, Μουσείο Περιβάλλοντος Στυμφαλίας, Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας Ν. & Σ. Τσαλαπάτα, Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης), συνοπτική παρουσίαση των οποίων περιέχεται στις σελίδες που ακολουθούν, δημιουργήθηκαν με αφετηρία την ιδέα να συνδεθεί το σχολείο του 21ου αιώνα με το μουσείο του 21ου αιώνα, με στόχο την καλλιέργεια μιας δυναμικής σχέσης μεταξύ τους, στο πλαίσιο του Προγράμματος «Δίκτυο Παισανίας 2.0: Από το σχολείο στο μουσείο». Προορίζονται και για τις δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης (Γυμνάσια, Γενικά Λύκεια, Επαγγελματικά Λύκεια και Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας) και περιέχουν τον τρόπο υλοποίησης της βασικής ιδέας, με έμφαση στη σύνδεσή της με τα μαθήματα του αναλυτικού σχολικού προγράμματος.

Ο σχεδιασμός του εκπαιδευτικού υλικού βασίστηκε στις παιδαγωγικές θεωρίες που αντιλαμβάνονται τη μάθηση ως σύνθετη διαδικασία (διανοητική, ψυχική, πρακτική) με έντονο κοινωνικό χαρακτήρα, καθώς και στις επιστημολογικές αντιλήψεις που υποστηρίζουν ότι η γνώση δεν προσφέρεται, αλλά δομείται με την ενεργό συμμετοχή των υποκειμένων. Επίσης, ο σχεδιασμός βασίστηκε και στις θεωρίες της μουσειακής αγωγής που αντιλαμβάνονται τη μουσειακή εμπειρία ως ενεργητική διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ των υποκειμένων και των μουσειακών αντικειμένων.

Οι γενικοί στόχοι, που αφορούν την ανάπτυξη και την καλλιέργεια από τους μαθητές και τις μαθήτριες γνώσεων, ικανοτήτων, στάσεων, έχουν αφετηρία τις προαναφερθείσες θεωρητικές προσεγγίσεις. Οι πέντε προβλεπόμενοι άξονες (πολιτιστική κληρονομιά, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, υλικός πολιτισμός, σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία, περιβάλλον), με αποσαφηνισμένο το πεδίο γύρω από το οποίο περιστρέφονται, εξασφαλίζουν την αποφυγή επικαλύψεων.

Για κάθε φάκελο έχει προβλεφθεί ένα σενάριο, προσαρμοσμένο στις ανάγκες και τις προτεραιότητες της εκπαιδευτικής βαθμίδας στην οποία αυτός αντιστοιχεί. Το σενάριο, που αποτελεί τον συνεκτικό ιστό, θέτει το πλαίσιο για τις δραστηριότητες που αναλαμβάνει η σχολική ομάδα. Στόχος: να λειτουργήσει ως παράδειγμα για τη διασύνδεση διαφορετικών διδακτικών αντικειμένων στο πλαίσιο του συγκεκριμένου μουσείου και να συνδέσει το παρελθόν (μουσειακά εκθέματα) με το παρόν (μαθητές).

Στην εισαγωγή της συντονίστριας αναπτύσσονται το σκεπτικό κάθε ενότητας, ο τρόπος υλοποίησής του, καθώς και η μεθοδολογία κατά άξονα. Καθορίζονται επίσης οι βασικές έννοιες που πραγματεύεται το μουσείο, με τη βοήθεια σχετικού υλικού. Στη συνέχεια, από τη μελέτη του υλικού (Οδηγός μουσείου, οπτικοακουστικό υλικό, εκπαιδευτικά έντυπα, άρθρα, έρευνα στο διαδίκτυο) προσφέρονται όλα τα απαιτούμενα στοιχεία προκειμένου να εντοπιστούν ή και να αναδειχθούν τα νήματα που συνδέουν τη θεματική, τα εκθέματα και τον περιβάλλοντα χώρο του μουσείου με τα διδασκόμενα γνωστικά αντικείμενα. Σημεία αναφοράς των προτεινόμενων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων είναι ποικίλα μουσειακά εκθέματα, εκθεσιακές ενότητες, χώροι εντός και εκτός του μουσείου.

Το εκπαιδευτικό υλικό, συναφές με τη θεματική κάθε μουσείου, τον διαθεματικό του χαρακτήρα και το πνεύμα του σεναρίου, προτείνει συγκεκριμένες δράσεις, που αποτυπώνονται στα φύλλα εργασίας.

Στα φύλλα εργασίας, σχεδιασμένα με βάση τις αρχές της διερευνητικής προσέγγισης της μάθησης, περιλαμβάνονται δραστηριότητες που μπορούν να υλοποιηθούν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την επίσκεψη στο μουσείο. Με αυτόν τον τρόπο, η επίσκεψη στο μουσείο γίνεται μέρος μιας ευρύτερης

διαδικασίας. Παράλληλα, οι προτεινόμενες δραστηριότητες είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν όχι μόνο στο συγκεκριμένο μουσείο, αλλά και σε ανάλογους χώρους πολιτισμικής αναφοράς.

Ο Οδηγός του εκπαιδευτικού αποτελεί εύχρηστο εργαλείο. Παραπέμπει κατά μάθημα σε συγκεκριμένες ενότητες των διδακτικών αντικειμένων με τα οποία συνδέονται οι προτεινόμενες δραστηριότητες, περιλαμβάνοντας ταυτόχρονα σαφή στοχοθεσία, χρονοδιάγραμμα υλοποίησης και σχετική βιβλιογραφία.

Η όλη εργασία των εκπαιδευτικών φακέλων για κάθε μουσείο και για κάθε επιμέρους ενότητα είναι οργανωμένη και δομημένη με τον ίδιο τρόπο, καθιστώντας έτσι την προσέγγισή της «φιλική» για τους εκπαιδευτικούς και εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις για την, κατά το δυνατόν, καλύτερη αξιοποίησή της.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΛΙΝΘΟΚΕΡΑΜΟΠΟΙΙΑΣ

Ο σχεδιασμός του εκπαιδευτικού φακέλου

Ο φάκελος του Μουσείου Πλινθοκεραμοποιίας Ν. & Σ. Τσαλαπάτα του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) σχεδιάστηκε στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» της πράξης «Δίκτυο Πausανίας 2.0: Από το σχολείο στο μουσείο» το φθινόπωρο του 2014 από ομάδα εκπαιδευτικών διαφορετικών ειδικοτήτων (φιλόλογοι, μαθηματικός, φυσικός, εικαστικός) και επιχειρεί να συνδέσει τη διδακτέα ύλη των Γενικών και Επαγγελματικών Λυκείων (ΓΕΛ και ΕΠΑΛ) με το τοπίο, το μουσείο, τα εκθέματα και τα ιστορικά τους συμφραζόμενα.

Το θεωρητικό υπόβαθρο

Ο σχεδιασμός του προτεινόμενου εκπαιδευτικού υλικού βασίστηκε:

- Στις παιδαγωγικές θεωρίες, οι οποίες αντιλαμβάνονται τη μάθηση ως σύνθετη διαδικασία, διανοητική, ψυχική και πρακτική, με έντονο κοινωνικό χαρακτήρα, και αντιμετωπίζουν τα υποκείμενα ως πολυσύνθετες οντότητες που συγκροτούνται σε συγκεκριμένο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, το οποίο συμβάλλει στη διαμόρφωσή τους (Donaldson, 2001, Hein, 1998, Νάκου, 2001, Vygotsky, 1986).
- Στις επιστημολογικές αντιλήψεις που υποστηρίζουν ότι η γνώση δεν προσφέρεται, αλλά δομείται με την ενεργό συμμετοχή των υποκειμένων, μέσα από σύνθετες διεργασίες διερεύνησης, κατανόησης και ερμηνείας της πραγματικότητας (Bruner, 1960, Hein, 1998, Νάκου, 2001).
- Στις θεωρίες για τον υλικό πολιτισμό που έχουν αναπτύξει μελετητές της ανθρωπολογίας, της αρχαιολογίας, της μουσειολογίας, σύμφωνα με τις οποίες κάθε αντικείμενο δεν είναι μονοσήμαντο, αλλά υπόκειται σε πολλαπλές αναγνώσεις-ερμηνείες (Hooper-Greenhill, 2006, Μούλιου & Μπούνια, 1999α, 1999β, Pearce, 1990, 1992, 1994, Preucel & Hodder, 1996).
- Στο θεωρητικό πλαίσιο της μουσειακής αγωγής, που δέχεται το μουσείο ως χώρο άτυπης εκπαίδευσης με έντονα επικοινωνιακό χαρακτήρα, και αντιλαμβάνεται τη μουσειακή εμπειρία

ως ενεργητική διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ των υποκειμένων και των μουσειακών αντικειμένων, ανοιχτή σε εναλλακτικές ερμηνείες (Hein, 1998, Hooper-Greenhill, 1991, 1999, Κόκκινος & Αλεξάκη, 2002, Νάκου, 2001, Stone & Molyneaux, 1994).

Οι βασικές αρχές

Η διαφοροποιημένη παιδαγωγική

Ως εκπαιδευτικοί τάξης έχουμε αντιληφθεί και αποδεχθεί ότι κάθε σχολική τάξη είναι ανομοιογενής και ότι η ανομοιογένεια αυτή δεν οφείλεται μόνο στην εθνική καταγωγή και τη μητρική γλώσσα των μαθητών, αλλά εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, εξίσου σημαντικούς, όπως το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και το πολιτισμικό κεφάλαιο της οικογένειας των μαθητών, τα προσωπικά ενδιαφέροντα, τα κίνητρα και τις επιδιώξεις των μαθητών, τις γνωστικές τους δομές και στρατηγικές κατάκτησης της γνώσης (Σφυρόερα, 2007).

Με βάση αυτήν τη διαπίστωση και παραδοχή, ο φάκελος διαμορφώθηκε ως ένα ευέλικτο πλαίσιο το οποίο παροτρύνει τους μαθητές να επιλέξουν τις μαθησιακές διαδρομές που τους ταιριάζουν, να καλλιεργήσουν τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα, να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους, να αξιοποιήσουν τις «νοημοσύνες» τους.

Ο ψυχολόγος Howard Gardner (1996) στην πολυετή έρευνά του για την ανθρώπινη νοημοσύνη έχει διακρίνει εννέα διαφορετικούς τρόπους αντίληψης του κόσμου, εννέα διαφορετικά είδη νοημοσύνης: τη γλωσσική, τη λογικομαθηματική, τη χωροαντιληπτική, τη μουσική, την κιναισθητική, τη διαπροσωπική, την ενδοπροσωπική, τη νατουραλιστική και την υπαρξιακή.

Οι προτεινόμενες δραστηριότητες του φακέλου διαφοροποιούνται προκειμένου να αξιοποιήσουν όσο το δυνατόν περισσότερους τρόπους αντίληψης.

Η διαθεματικότητα

Η διαφοροποιημένη αυτή προσέγγιση, ως ανοιχτή παιδαγωγική αντίληψη, βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τις αντιλήψεις για τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης και την ενεργητική μάθηση (Ματσαγγούρας, 2004α).

Η διαθεματικότητα αποτελεί στις μέρες μας βασικό ζητούμενο των προγραμμάτων σπουδών όλων των βαθμίδων. Σε θεωρητικό επίπεδο συνδέεται με τον Lev Vygotsky (1986), πατέρα της κοινωνικής-ιστορικής ψυχολογίας, που υποστηρίζει ότι στη σχολική διαδικασία κάθε γνωστικό αντικείμενο διευκολύνει τη μάθηση των άλλων. Μέσα από τη διαθεματικότητα αίρονται τα στεγανά μεταξύ των επιστημών, διασυνδέονται διαφορετικά επιστημονικά πεδία και επιτυγχάνεται η ολιστική μάθηση.

Οι προτεινόμενες δραστηριότητες του φακέλου καλύπτουν ευρύ φάσμα γνωστικών αντικειμένων, εντάσσονται, ωστόσο, όλες σε ένα κοινό σενάριο, που λειτουργεί ως συνεκτικός ιστός.

Η ομαδικότητα

Για την υλοποίηση των δραστηριοτήτων προτείνεται ο χωρισμός των μαθητών σε ομάδες, οι οποίες ασχολούνται με διαφορετικά αντικείμενα μάθησης. Οι στόχοι που πρέπει να πετύχουν οι ομάδες διαφοροποιούνται μεταξύ τους, εντάσσονται όμως στο ευρύτερο, κοινό πλαίσιο δράσης.

Η εργασία σε ομάδες είναι, σύμφωνα με τα προγράμματα σπουδών, ένας από τους πιο ενδεδειγμένους τρόπους εργασίας στη σχολική τάξη, καθώς προσφέρει τη δυνατότητα συμμετοχής και κινητοποίησης μαθητών που θεωρούνται αδύναμοι ή αδιάφοροι. Στο πλαίσιο μιας μικρής ομάδας, μαθητές συνεσταλμένοι έχουν την ευκαιρία να εκφράσουν ελεύθερα τη γνώμη τους και να γίνουν αποδεκτοί, μαθητές αδύναμοι να υπερβούν τα μαθησιακά και αναπτυξιακά τους όρια.

Ως υπέρμαχος της εκπαίδευσης από κοινού ατόμων με διαφορετικές δυνατότητες και ανάγκες, ο Vygotsky υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη δεν είναι μόνο φυσική, αλλά και κοινωνική, πολιτισμική διαδικασία (Cummins, 1999, Vygotsky, 1986).

Η ενεργητική μάθηση

Από τη στιγμή που τα όρια μεταξύ των μαθημάτων ατονούν, η έμφαση δίνεται όχι τόσο στην απόκτηση της γνώσης όσο στους τρόπους με τους οποίους αυτή αποκτάται. Η αποδυνάμωση των πλαισίων, σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο της εκπαίδευσης Basil Bernstein (1991), επαναπροσδιορίζει τη σχέση διδάσκοντος-διδασκόμενου και περιορίζει την αυθεντία. Η έμφαση στη διαδικασία απόκτησης της γνώσης προϋποθέτει αυτενέργεια και αυτονομία από την πλευρά του μαθητή και συνεπάγεται αναθεώρηση του ρόλου του εκπαιδευτικού, ο οποίος από φορέας της γνώσης γίνεται «διαμεσολαβητής» ανάμεσα στη γνώση και τον μαθητή. Ο ψυχολόγος Jerome Bruner (1960), θεωρητικός της ανακαλυπτικής-ερευνητικής μάθησης, υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση οφείλει να ωθεί τους μαθητές στην κατανόηση βασικών αρχών και ιδεών μέσω της μεθόδου της ανακάλυψης, και με τον τρόπο αυτό να χτίζει σταδιακά την ακαδημαϊκή τους παιδεία, καθώς η γνώση δεν είναι αποτέλεσμα αλλά διαδικασία.

Τόσο το ευρύτερο πλαίσιο δράσης όσο και οι επιμέρους δραστηριότητες του φακέλου έχουν σχεδιαστεί σύμφωνα με τις αρχές της μεθόδου *project* (Frey, 1998, Ματσαγγούρας, 2012, Χρυσ αφίδης, 1998) και στοχεύουν στην ανάπτυξη διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στους μαθητές και το μουσειακό υλικό, ανοικτής σε πολλαπλές ερμηνείες. Σε αυτήν τη διαδικασία ο εκπαιδευτικός αποκτά τον ρόλο του συντονιστή: δίνει κατευθύνσεις, λύνει απορίες, παρακολουθεί την πορεία των ομάδων, ανατροφοδοτεί.

Η σύνδεση με την κοινότητα

Ο περιορισμός του ρόλου του εκπαιδευτικού αφήνει περιθώρια για τη σύνδεση της γνώσης που αποκτάται στο σχολείο με τη γνώση που αποκτάται από την επαφή με μέλη της τοπικής κοινωνίας (οικογένεια, φίλοι, γειτονιά, χωριό). Άλλωστε, η μάθηση θεωρείται, όπως προαναφέρθηκε, κοινωνική, πολιτισμική διαδικασία. Το μουσείο ως χώρος πολιτισμού και επικοινωνίας, τα μουσειακά αντικείμενα ως μάρτυρες του ανθρώπινου πολιτισμού, καθώς και η κοινότητα ως γεωγραφική, ιστορική, πολιτισμική οντότητα, αποτελούν το ιδανικό πλαίσιο για την εξέλιξη της μαθησιακής διαδικασίας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, αρκετές από τις προτεινόμενες δραστηριότητες προβλέπουν συνεργασία των μαθητών με μέλη της τοπικής κοινωνίας, συζητήσεις με ειδικούς, έρευνα του τοπίου (Λεοντσίνης, 1996).

Επίσης, καθώς η κοινότητα έχει στις μέρες μας αποκτήσει πλανητικό χαρακτήρα μέσω του διαδικτύου, ο φάκελος είναι σχεδιασμένος με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να αξιοποιηθεί και από σχολικές ομάδες που δεν έχουν τη δυνατότητα να επισκεφθούν το μουσείο. Οι δραστηριότητες μπορούν να υλοποιηθούν στον τόπο κατοικίας των μαθητών, σε αντίστοιχους χώρους πολιτισμικής αναφοράς.

Η εδραίωση μιας σχέσης οικειότητας

Η προσέγγιση των αντικειμένων, σύμφωνα με την άποψη του καθηγητή της ψυχολογίας της τέχνης Rudolf Arnheim (1986), εξαρτάται από τρία διαφορετικά είδη απόστασης: τη «φυσική», την «αντιληπτική» και την «προσωπική». Η «προσωπική» απόσταση σχετίζεται με τον βαθμό οικειότητας που δημιουργείται ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο.

Το πλαίσιο δράσης και οι προτεινόμενες δραστηριότητες αφήνουν το περιθώριο στη σχολική ομάδα να επιλέξει τη διάρκεια της συνολικής δράσης. Παρέχουν, ωστόσο, τη δυνατότητα ενασχόλησης των μαθητών για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η συνεχής ενασχόληση δημιουργεί σχέση οικειότητας, η οποία πλαταινεί συν τω χρόνω, γίνεται ουσιαστικότερη, οδηγεί σε βαθύτερες και οξυδερκέστερες ερμηνείες.

Η επιδιωκόμενη σχέση οικειότητας δεν περιορίζεται στη σχέση των μαθητών με το μουσείο, αλλά επεκτείνεται στη σχέση τους με το σχολείο: τους συμμαθητές, τους καθηγητές, τα γνωστικά αντικείμενα.

Οι επιμέρους στόχοι

Σύμφωνα με τις παραπάνω βασικές αρχές, ο σχεδιασμός του φακέλου υπηρετεί στόχους που αφορούν την ανάπτυξη και την καλλιέργεια από τους μαθητές γνώσεων, ικανοτήτων, στάσεων, συναισθημάτων.

Πιο αναλυτικά, επιδιώκονται οι ακόλουθοι στόχοι:

- Άμεση εμπλοκή των μαθητών στις διαδικασίες μάθησης, βιωματική μάθηση.
- Σύνδεση της σχολικής γνώσης με την τεχνολογία, την κοινωνία και το περιβάλλον.
- Αναγνώριση της ιστορικότητας των μουσειακών αντικειμένων και ένταξή τους στα ιστορικά τους συμφραζόμενα.
- Διεύρυνση του πολιτισμικού υπόβαθρου των μαθητών.
- Σύνδεση της γνώσης με τη ζωή, τα ενδιαφέροντα, τις ανησυχίες των μαθητών.
- Καλλιέργεια κλίσεων και ενδιαφερόντων.
- Ανάπτυξη ικανοτήτων:
  - παρατηρητικότητα,
  - αναλυτική-συνθετική ικανότητα,
  - κριτική σκέψη,
  - διαπροσωπική επικοινωνία,
  - δημιουργικότητα,
  - διερευνητικό πνεύμα.
- Καλλιέργεια στάσεων ζωής:
  - ομαδικότητα,
  - υπευθυνότητα,
  - σεβασμός,
  - ευαισθητοποίηση σε περιβαλλοντικά ζητήματα.
- Βελτίωση σχέσεων μαθητών-εκπαιδευτικών.
- Αυτενέργεια και πρωτοβουλία.
- Ανάπτυξη αυτογνωσίας.
- Τόνωση αυτοσυναισθήματος.
- Παραγωγή αυθεντικού και πρωτότυπου έργου.

Το υλικό του φακέλου

Το σενάριο

Ο φάκελος περιλαμβάνει ένα σενάριο, που λειτουργεί ως συνδετικός ιστός, στο πλαίσιο του οποίου διαπλέκονται όλες οι προτεινόμενες δραστηριότητες. Το σενάριο οδηγεί τους μαθητές από το παρόν στο μέλλον με το βλέμμα στο παρελθόν. Ζητούμενο είναι η νεανική επιχειρηματικότητα, που εμπνέεται από τις καλές πρακτικές του παρελθόντος. Στο σενάριο, οι ήρωες είναι νεαρά άτομα που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στον εργασιακό τομέα και αποφασίζουν να δραστηριοποιηθούν ομαδικά. Οι επιχειρηματικές σκέψεις και κινήσεις τους, «επανάχρηση και αυτοδιαχείριση του εργοστασίου Τσαλαπάτα, συνεταιριστική μονάδα παραγωγής διακοσμητικών πλακιδίων ή κέντρο αργιλοθεραπείας», συνδέονται με το πολιτισμικό, κοινωνικοοικονομικό κεφάλαιο του τόπου. Η σχολική ομάδα μπορεί να επιλέξει να υλοποιήσει το σενάριο στο σύνολό του, να επεξεργαστεί μέρος αυτού, ή να το επιτελέσει σε συνδυασμό με το σενάριο αντίστοιχων φακέλων των άλλων μουσείων του ΠΙΟΠ.

Τα φύλλα εργασίας

Τα φύλλα εργασίας έχουν σχεδιαστεί γύρω από πέντε άξονες-παραμέτρους του μουσειακού τοπίου: την πολιτιστική κληρονομιά, την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, τον υλικό πολιτισμό, τη σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία και το περιβάλλον. Κάθε άξονας περιλαμβάνει ένα ή περισσότερα φύλλα εργασίας, τα οποία συνδέονται με γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται στα ΓΕΛ και τα ΕΠΑΛ της χώρας αυτήν την περίοδο. Πιο αναλυτικά, η πολιτιστική κληρονομιά συνδέεται με τη Νεοελληνική Γλώσσα, την Ιστορία και την Πολιτική Παιδεία, η μελέτη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς γίνεται μέσα από τη Νέα Ελληνική Γραμματεία, στις δραστηριότητες για τον υλικό πολιτισμό συνδυάζεται η μαθηματική σκέψη με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, η σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία συνδέεται με τα Εικαστικά, τη Διακόσμηση, τα Δομικά Υλικά, αλλά και την Ιστορία της Τέχνης, ενώ το περιβάλλον καλύπτει όλο το φάσμα των φυσικών επιστημών.

Κάθε φύλλο εργασίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ανεξάρτητα ή συνδυαστικά με άλλα φύλλα. Εναλλακτικά, είναι δυνατόν η σχολική ομάδα να επιλέξει συγκεκριμένες δραστηριότητες από κάθε άξονα, ανάλογα με το γνωστικό επίπεδο, τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών ή τα διαθέσιμα υλικά στο σχολείο. Επιπροσθέτως, κάθε φύλλο μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε για μία μόνον επίσκεψη στο μουσείο είτε στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος στο σχολείο.

Τα φύλλα εργασίας διέπονται από την αρχή της διερευνητικής προσέγγισης της μάθησης.

Η εν λόγω παιδαγωγική αρχή παραπέμπει σε εναλλακτικές προσεγγίσεις μάθησης, οι οποίες ξεκινούν με ευρύτερου ενδιαφέροντος ερωτήματα για τον φυσικό και κοινωνικό κόσμο, και προχωρούν με τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία που παρέχει στους μαθητές το Πρόγραμμα Σπουδών στη διερευνητική μελέτη των διαθέσιμων δεδομένων, προκειμένου να δώσουν τεκμηριωμένες απαντήσεις στα ερωτήματα που τέθηκαν και, στη συνέχεια, με βάση τη νέα τους γνώση, να προτείνουν λύσεις σε προβλήματα και να λάβουν αποφάσεις για πολύπλοκα ζητήματα. Έτσι, η γνώση συνδέεται αμεσότερα με τη ζωή και η μάθηση με την ενεργό δράση του μαθητή. (Ματσαγγούρας, 2012: 16)

Για την υλοποίηση των προτεινόμενων δραστηριοτήτων, συστήνεται ο χωρισμός των μαθητών σε ομάδες. Οι ομάδες δεν θα πρέπει να έχουν λιγότερα από τρία μέλη ούτε περισσότερα από έξι. Στην πράξη, συνήθως οι σχολικές ομάδες είναι τετραμελείς. Ο χωρισμός μπορεί να γίνει ανάλογα με τα ενδιαφέροντα των μαθητών, ή από τον εκπαιδευτικό, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι ομάδες που θα συγκροτηθούν θα είναι «ισοδύναμες». Αυτό σημαίνει ότι κάθε ομάδα θα περιλαμβάνει έναν

μαθητή ή μία μαθήτρια υψηλής σχολικής επίδοσης, δύο μέτριες και έναν ή μία χαμηλής. Για να αποφευχθούν περιπτώσεις ασυνέπειας και αδιαφορίας ή περιπτώσεις ανάληψης όλου του έργου από ένα μέλος, συστήνεται η σύναψη «συμβολαίου» μεταξύ των μελών των ομάδων, όπου θα διατυπώνονται ρητά οι ατομικές δεσμεύσεις και ευθύνες έναντι του συνόλου.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arnheim, R. (1986). *New Essays on the Psychology of Art*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Bernstein, B. (1991). *Παιδαγωγικοί Κώδικες και Κοινωνικός Έλεγχος* (μτφρ. Ι. Σολομών). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bruner, J. (1960). *The Process of Education*. New York: Vintage Books.
- Cummins, J. (1999). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση: Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας* (μτφρ. Σ. Αργύρη). Αθήνα: Gutenberg.
- Donaldson, M. (2001). *Η Σκέψη των Παιδιών* (μτφρ. Α. Αρχοντίδου - Α. Καλογιαννίδου). Αθήνα: Gutenberg.
- Frey, K. (1998). *Η μέθοδος project*. Αθήνα: Αφ. Κυριακίδη.
- Gardner, H. (1996). *Les intelligences multiples*. Paris: Retz.
- Hein, G. (1998). *Learning in the Museum*. London and New York: Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (1991). *Museum and Gallery Education*. London and New York: Leicester University Press.
- Hooper-Greenhill, E. (2006). *Το μουσείο και οι πρόδρομοί του* (μτφρ. Α. Παππάς). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Hooper-Greenhill, E. (επιμ.) (1999 β' έκδοση). *The Educational Role of the Museum*. London and New York: Routledge.
- Κάβουρα, Δ. (2010). *Διδακτική της ιστορίας. Επιστήμη, διδασκαλία, μάθηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Καμαρινού, Δ. (1998). *Βιωματική μάθηση στο Σχολείο*. Αθήνα: Paper graph.
- Κόκκινος, Γ. (1998). *Από την ιστορία στις ιστορίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κόκκινος, Γ. & Αλεξάκη, Ε. (επιμ.) (2002). *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κολιόπουλος, Δ. (2004). *Η διδακτική προσέγγιση του Μουσείου Φυσικών Επιστημών*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Λεονταίνης, Γ. (1996). *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική-Τοπική Ιστορία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Αθήνα.
- Ματσαγγούρας, Η.Γ. (2004α). *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας, Η.Γ. (2004β). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας, Η.Γ. (2012). *Η Καινοτομία των Ερευνητικών Εργασιών στο Νέο Λύκειο*. Βιβλίο εκπαιδευτικού, Αθήνα.
- Μούλιου, Μ. & Μπούνια, Α. (1999α). Εισαγωγή στη Μουσειολογία. *Αρχαιολογία και Τέχνες* 70.
- Μούλιου, Μ. & Μπούνια, Α. (1999β). Μουσειολογία: Ιστορία, θεωρία και πρακτική. *Αρχαιολογία και Τέχνες* 73.
- Moxey, K. (επιμ.) (1991). *Visual Theory*. Oxford: Polity Press.
- Νάκου, Ε. (2001). *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*. Τετράδια 9. Αθήνα: Νήσος.
- Pearce, S. (επιμ.) (1990). *Objects of Knowledge*, New Research in Museum Studies, an International Series. Leicester: Leicester University Press.
- Pearce, S. (1992). *Museums Objects and Collections. A Cultural Study*. Leicester and London: Leicester University Press.
- Pearce, S. (επιμ.) (1994). *Interpreting Objects and Collections*. London, New York: Routledge.
- Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων. (2002). *Το μέλλον του παρελθόντος μας. Ανιχνεύοντας τις προοπτικές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας*. Αθήνα.
- Preucel, R. & Hodder, I. (επιμ.) (1996). *Contemporary Archaeology in Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Stone, P. & Molyneaux, B. (επιμ.) (1994). *The Presented Past. Heritage, Museums and Education*. London and New York: Routledge.
- Σφυρόερα, Μ. (2007). *Διαφοροποιημένη Παιδαγωγική. Σειρά Κλειδιά και Αντικλειδιά*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- Vygotsky, L. (1986). *Language and Thought*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Χρυσαφίδης, Κ. (1998). *Βιωματική Επικοινωνιακή Διδασκαλία: η εισαγωγή της μεθόδου project στο Σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

Λίγα λόγια για το σκεπτικό και τους στόχους του σεναρίου

Το σενάριο που συνοδεύει τον φάκελο του Μουσείου Πλινθοκεραμοποιίας Ν. & Σ. Τσαλαπάτα γράφτηκε για να εξηγηθεί τους ακόλουθους στόχους:

- Να δώσει ένα πλαίσιο και έναν σκοπό στις δραστηριότητες που αναλαμβάνει η σχολική ομάδα.
- Να λειτουργήσει ως παράδειγμα για τη διασύνδεση διαφορετικών διδακτικών αντικειμένων στο πλαίσιο του συγκεκριμένου μουσείου.
- Να συνδέσει το παρελθόν (μουσειακά εκθέματα) με το παρόν (ήρωες του σήμερα).
- Να τονίσει τη σημασία της νεανικής επιχειρηματικότητας και τον ζωτικό ρόλο που παίζει για την ανάπτυξη ενός τόπου η αξιοποίηση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών πόρων που αυτός διαθέτει.
- Να ωθήσει σε δημιουργική αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων διαβίωσης και εργασίας, με την αξιοποίηση των τοπικών πόρων.
- Να τονίσει τη σημασία του πνεύματος ομαδικότητας και συνεργασίας.
- Να τονίσει τη σημασία ανάληψης πρωτοβουλιών από τους νέους, προκειμένου να αλλάξει η στάση και ο προσανατολισμός της ευρύτερης κοινωνίας.
- Να συνδέσει το Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας Ν. & Σ. Τσαλαπάτα με άλλα μουσεία του Δικτύου Μουσείων ΠΙΟΠ.

Η αξιοποίηση του σεναρίου δεν είναι υποχρεωτική ή δεσμευτική.

Η ομάδα, ανάλογα με τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα, τον διαθέσιμο χρόνο της, μπορεί να επιλέξει να αφήσει στην άκρη το σενάριο, να ασχοληθεί με μέρος του σεναρίου, να το υλοποιήσει στο σύνολό του, να το εμπλουτίσει ή να γράψει το δικό της σενάριο.

Αντίστοιχα, οι προτεινόμενες δραστηριότητες δεν είναι δεσμευτικές. Η ομάδα μπορεί να επιλέξει να υλοποιήσει μέρος αυτών ή το σύνολό τους, να τις προσαρμόσει στα δικά της ενδιαφέροντα-ερωτήματα, να σχεδιάσει δικές της.

Τόσο το σενάριο όσο και οι προτεινόμενες δραστηριότητες φιλοδοξούν να λειτουργήσουν παραδειγματικά και να εμπνεύσουν τον σχεδιασμό άλλων δραστηριοτήτων. Ιδανική εξέλιξη θεωρούμε την υλοποίηση του σεναρίου σε πραγματικό χρόνο και τόπο, καθώς και τη δραστηριοποίηση των νέων σε αντίστοιχα σενάρια επιχειρηματικότητας.

Κάποιες από τις δραστηριότητες μπορεί να ταιριάζουν σε περισσότερα από ένα σημεία του σεναρίου. Είναι απόφαση της ομάδας σε ποιο σημείο θα τις υλοποιήσει.

Προτεινόμενο σενάριο

Ο Ιάσων κατάγεται από τη Μακρινίτσα, αλλά ζει εδώ και χρόνια με την οικογένειά του στον Βόλο. Αν και είναι τριάντα ετών, μένει ακόμη στο σπίτι των γονιών του, γιατί είναι άνεργος.

Πολύ συχνά εύχεται να ζούσε σε μια άλλη εποχή, στην εποχή του παππού του για παράδειγμα, ο οποίος μπήκε από νεαρή ηλικία στο εργοστάσιο Τσαλαπάτα. Στην αρχή μετέφερε τα τελάρα με τα τούβλα για ψήσιμο, σύντομα όμως πέρασε στην πρέσα, καθώς αναγνωρίστηκε η ευστροφία και η εργατικότητα του. Ο παπούς μιλάει με τόση περηφάνια και νοσταλγία για τα χρυσά χρόνια της Πλινθοκεραμοποιίας Τσαλαπάτα, που νομίζει κανείς ότι δεν ήταν εργάτης αλλά ιδιοκτήτης. Πόσες και πόσες φορές δεν έχει μιλήσει στον Ιάσονα για την εξαιρετική ποιότητα των τούβλων –ευρωπαϊκών προδιαγραφών!–, τις σχέσεις με τους εργοδότες, τα φαγοπότια στη μεσημεριανή διακοπή και τα πειράγματα με τα κορίτσια, αλλά και τους σεισμούς του '56 και τις επισκευές που επακολούθησαν (Υλικός πολιτισμός 1).

Όταν έγιναν τα εγκαίνια του Μουσείου-Εργοστασίου, ο Ιάσωνας είχε μεγάλη περιέργεια να δει το θρυλικό εργοστάσιο, γι' αυτό προσφέρθηκε να συνοδεύσει τον παππού. Ο παππούς είχε βάλει το καλό κουστούμι και είχε σφίξει και δυο τσίπουρα για να αντέξει τη συγκίνηση, προτού σταθεί καμαρωτός καμαρωτός μπροστά στον πρόεδρο της Δημοκρατίας μαζί με τους πρώην συνεργάτες του.

Στην ξενάγηση στον χώρο, ο παππούς κάθε τόσο δάκρυζε, σταματούσε και χείδευε τα μηχανήματα, έλεγε ότι άκουγε τον θόρυβο που έκαναν, τις φωνές των εργατών, είχε ωστόσο την ετοιμότητα και την πνευματική διαύγεια να δώσει απάντηση σε όλες τις απορίες του Ιάσωνα σχετικά με τη λειτουργία των μηχανών και τη γραμμή παραγωγής (Πολιτιστική κληρονομιά 1, Υλικός πολιτισμός 2, 6, 7, Περιβάλλον 1, 2, 3, 4, 5, 6).

Ο Ιάσων ζηλεύει και τον παππού και τον παλιό Βόλο, τότε, στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, που το λιμάνι έσφυζε από ζωή και κίνηση, εμπόριο και μεταφορές –ήταν άλλωστε ένα από τα σημαντικότερα της Μεσογείου– και οι βιομηχανίες, τα καπνεργοστάσια, οι κυλινδρόμυλοι, τα υφαντουργεία, τα σιδηρουργεία, τα πλινθοκεραμοποιεία λειτουργούσαν χωρίς διακοπή για να προλάβουν τις παραγγελίες (Υλικός πολιτισμός 3, Πολιτιστική κληρονομιά 2). Τότε και λίγο παλαιότερα, που το εργατικό κίνημα έκανε τα πρώτα του βήματα και ο Αλέξανδρος Δελμούζος άνοιγε νέους δρόμους στην εκπαίδευση με το Πρότυπο Παρθεναγωγείο (Αυλή πολιτιστική κληρονομιά 1). «Πώς από την ακμή φτάσαμε στην πλήρη παρακμή;» αναρωτιέται πολύ συχνά ο Ιάσωνας στις μοναχικές του βόλτες στην προκουμαία του Βόλου, αλλά και στο Διμήνι, στον αρχαιολογικό χώρο και στα κτήματα της οικογένειάς του. Τις απαντήσεις τις έχει δώσει η ιστορία, αλλά αυτό δεν τον καθουσαχίζει. Γιατί αυτό που πραγματικά τον τρώει είναι το σήμερα και κυρίως το αύριο, πώς αυτός και οι φίλοι του θα δώσουν ώθηση στον τροχό, όχι μόνο της προσωπικής τους ζωής αλλά και της αγαπημένης τους πόλης;

Και δεν είναι λίγοι οι άνεργοι φίλοι, ο Ορέστης, που σπούδασε μηχανικός, ο Γιώργος, ο αρχαιολόγος με τις εποχιακές συμβάσεις, η Δήμητρα, η κεραμίστρια, ο Αχιλλέας, που παλεύει χωρίς επιτυχία να γίνει αγρότης, ο Χρήστος, που είναι συντηρητής αλλά δεν καταφέρνει να συντηρήσει τον εαυτό του, η Βασιλική, που θεώρησε πως οι σπουδές στα τουριστικά θα είναι διαβατήριο για μια καλή ζωή, και τόσοι άλλοι, στο χωριό και στην πόλη, που σπρώχνουν τον χρόνο μπροστά στις οθόνες των υπολογιστών.

Ανοίγει τα σχολικά βιβλία Χημείας, ψάχνει στο διαδίκτυο για τον πηλό, τον άργιλο και τις ιδιότητές του (Περιβάλλον 10, 11). Στο μυαλό του συνέχεια στριφογυρίζει το παράδειγμα της Ζανόν στην Αργεντινή, της βιομηχανίας παραγωγής πλακιδίων, που την εποχή της κρίσης έπνεε τα λοίσθια, μέχρι που οι εργαζόμενοι ανέλαβαν τα νήια της επιχείρησης. Η Ζανόν, φωτεινό παράδειγμα κερδοφόρας αυτοδιαχειριζόμενης επιχείρησης!

Ονειρεύεται τον εαυτό του και τους φίλους του να εκπροσωπούν την κίνηση πολιτών για την επανάχρηση και την αυτοδιαχείριση του εργοστασίου Τσαλαπάτα και να συνδιαλέγονται με το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς και την οικογένεια Τσαλαπάτα. Δυστυχώς, ο Άρης Τσαλαπάτας δεν είναι πια στη ζωή, αυτός θα τους στήριζε, αν ήταν πραγματικά όπως τον περιέγραφε ο παππούς (Υλικός πολιτισμός 4, Πολιτιστική κληρονομιά 3).

Και αν μπορούσαν να θέσουν πάλι σε λειτουργία την κάμινο Hoffmann, την ατμομηχανή Decauville και τις άλλες μηχανές; (Υλικός πολιτισμός 7, 8). Αν μπορούσαν να φέρουν αργιλόκωμα από το Διμήνι, να το καθαρίσουν, να το τρίψουν και να το ξηράνουν, να το ζυμώσουν, να το κόψουν σε τούβλα, κεραμίδια, πλακάκια και να τα ψήσουν; (Υλικός πολιτισμός 5, Σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία 1). Δεν θα ήταν είδηση για τα ΜΜΕ; Δεν θα διαφημιζόταν η προσπάθεια στα ελληνικά και διεθνή μέσα; (Πολιτιστική κληρονομιά 4, 5, Σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία 2).

Το κόστος της παραγωγής θα ήταν χαμηλό λόγω της απουσίας εργοδοτών και μεσαζόντων. Η πυκνότητα και η αντοχή των προϊόντων θα ήταν εγγυημένες, όπως παλιά, τα μεγέθη

τους συγκεκριμένα, για να είναι δυνατός ο συνδυασμός τους (Περιβάλλον 7, 8, 9, Υλικός πολιτισμός 9). Τούβλα και κεραμίδια θα μπορούσαν να διατεθούν για αναστήλωση μνημείων, αλλά και για κατασκευή πράσινων επιχειρήσεων, όπως τα αγροτουριστικά περίπτερα του Πάρη και της Ελένης στη Σπάρτη, η μονάδα εμφιάλωσης ελαιόλαδου της παρέας του Ηλία από τη Μυτιλήνη, το κουκούλοσπιτο του Ορφέα στο Σουφλί, το ταμπάκικο της Κορνηλίας στη Δημητσάνα. Όσο για τα κέρδη, θα μοιράζονταν εξίσου στους εργαζομένους.

Το όνειρο ξετυλίγεται σαν ταινία μπροστά στα μάτια του. Έχει και εναλλακτική πρόταση, σε περίπτωση που αυτό ακούγεται πολύ ακραίο και ανατρεπτικό. Στο κτήμα με το μικρό οίκημα στο Διμήνι, να χτίσουν έναν φούρνο για κεραμικά και ένα στέγαστρο για την αποξήρανση και εκεί με τον παλιό τρόπο να φτιάχνουν διακοσμητικά πλακίδια. Τα πλακίδια μπορούν να τα διακοσμούν με διαφορετικές τεχνοτροπίες νέα παιδιά και να αμείβονται με το κομμάτι (Υλικός πολιτισμός 10, Σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία 3). Ως τοπικά προϊόντα κατασκευασμένα ένα ένα με το χέρι από την καλύτερη πρώτη ύλη, αργιλόχωμα Διμηνίου, θα μπορούσαν να διαφημιστούν και να διοχετευτούν στην τοπική αλλά και στη διεθνή αγορά.

Άλλωστε, το αργιλόχωμα θα μπορούσε να αξιοποιηθεί για θεραπευτικούς σκοπούς και το μικρό οίκημα να μετατραπεί σε κέντρο αργιλοθεραπείας. Πρέπει να εξετάσουν και αυτήν την προοπτική, υπάρχει και το παράδειγμα του Πάρη και της Ελένης, που αξιοποιούν το τοπικό προϊόν της Σπάρτης, την ελιά, για ανάλογες θεραπείες με βάση το ελαιόλαδο (Περιβάλλον 12). Το μυαλό του Ιάσονα δουλεύει πυρετωδώς. Η μία ιδέα γεννάει την άλλη. Είναι υλοποιήσιμες; Άγνωστο. Αξίζει, ωστόσο, να τις διερευνήσουν.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΠΙΟΠ

Κωνσταντίνος Καρτάλης, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Έλια Βλάχου, Υπεύθυνη ΠΙΟΠ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Χριστόδουλος Ρίγγας, Μαρία Φασουλά, Ντορίνα Μοσχονά

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Αλεξάνδρα Τράντα, Άννα Καλλινικίδου

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟΥ

Μαρία Κασμά

ΟΜΑΔΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ:

Νάνσυ Σελέντη, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, M.A. IN GALLERY STUDIES

ΑΞΟΝΑΣ / ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ:

Κατερίνα Τζάμου, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, DOCTORAT EN HISTOIRE DE L'ART

ΑΞΟΝΑΣ / ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ:

Αθηνά Βιολάκη, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, M.Δ.Ε. ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΑΞΟΝΑΣ / ΥΛΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ:

Παναγιώτα-Κυριακή Μπιτζελέρη, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, M.Δ.Ε. ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΞΕΝΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Θάνος Πετρόπουλος, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ, M.Δ.Ε. ΣΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

ΑΞΟΝΑΣ / ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ:

Τζελίνα Πάλλα, ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΣ

ΑΞΟΝΑΣ / ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ:

Φώτης Βαλλίνας, ΦΥΣΙΚΟΣ, MSc. IN PHYSICS EDUCATION

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ανδρέας Παππάς

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Μαρία Ζαχαριουδάκη

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Μάρκος Κουκλάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Συλβί Ρηγοπούλου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

M-S Press A.E.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

POLARIS Εκδόσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ:

Ουρανία Καραγιάννη, Μαρία Δασκαλάκη

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ
ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ**

ISBN 978-960-244-183-1

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

**ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ**
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

**ΕΣΠΑ
2007-2013**
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ